

HOOFSTUK 6

IMPLIKASIES EN AANBEVELINGS

6.1 INLEIDING

Die doel van hierdie studie was om insig te verkry in die rol van handboeke in die instandhouding en legitimisering van etniese magsverhoudinge. Om hierdie doel te bereik, was die visuele materiaal in die handboeke instrumenteel tot die ondersoek na kultuurstereotipering. Daar is van die aanname uitgegaan dat die kombinasie van visuele materiaal in die handboeke nie arbitrêr is nie, maar deur die sosiale wêreld waarin dit geproduseer word, gemotiveer word. Die kennisterreine van visuele-, kulturele en houdingstudies (soos in hoofstuk 2 bespreek), het as konseptuele raamwerk gedien om die visuele diskoers in 'n handboekreeks van elk van die drie spraakverwante gemeenskappe te ondersoek, te beskryf en te vergelyk.

Die hoofnavorsingsvraag (soos in hoofstuk 1 verwoord), is op die bevestiging al dan nie van kulturele stereotipes in die visuele materiaal gerig. Die kritiese subvrae analiseer die oorhoofse vraag ten opsigte van die drie gemeenskappe en die vergelyking tussen hulle. In hoofstuk 2 is elke gemeenskap en hul handboeke aan die kontemporêre kennisbasis aangaande diversiteit getoets. Die konstruksies van die binne- en buitengroepe in die drie gemeenskappe is verder ondersoek, en die teoretiese begronding vir die studie is volledig beskryf. Die gekose KDA-ontwerp en -metodologie is in hoofstuk 3 onder die loep geneem. Fokusgroepbesprekings het vervolgens in hoofstuk 4 deur kundige medewerkers in elke gemeenskap 'n *insider*-perspektief gebied. Die bevindinge van die tematiese analise van die steekproef is in hoofstuk 5 aangebied.

Vervolgens word in hierdie slothoofstuk 'n sinopsis van die bevindinge as die empiriese antwoord op die navorsingsvraag en die kritiese subvrae aangebied. Die bevindinge sal opgesom word deur te toon hoe elk van die kritiese vrae, en uiteindelik die navorsingsvraag, deur die literatuurstudie, die konseptuele raamwerk en die data aangespreek is. Die bevindinge word as temas en tendense ten opsigte van elke vraag aangedui, en verwys na die makrokonteks (werkswyse, parateks, algemene indruk), mikrokonteks (die temas in elke boek) en waarnemings deur die fokusgroepe. Hierna word die implikasies wat die bevindinge inhou, kortliks bespreek. Die bydrae en beperkinge van die studie, aanbevelings, sowel as voorstelle ten opsigte van moontlike verdere navorsing, rond die studie af.

6.2 TEMAS EN TENDENSE

6.2.1 NIEUW NEDERLANDS (NN)

Daar sal nou aangetoon word hoe die eerste kritiese subvraag beantwoord is, naamlik:

In watter mate kom kultuurstereotipering in die visuele materiaal van Nederlandse taalhandboeke voor?

Die visuele voorstellingspraktyke in *Nieuw Nederlands* is in die algemeen paternalisties en Eurosentries. Dit beeld die Nederlandse samelewing in die besonder en die Weste in die algemeen as navolgingswaardig, hulpvaardig en vooruitstrewend uit. In teenstelling hiermee, is latente boodskappe in die datastel gevind wat die nie-Westerse wêreld as problematies, primitief en ‘anders-as-ons’ voorstel (Nele 1996).

Losstaande, ongekontekstualiseerde visuele materiaal noop die leerder om op grond van voorafbestaande persepsiekategorieë, oftewel “*commonsense knowledge*” (Baldwin *et al.* 2004), waar te neem. Daar is meestal geen verband tussen die inhoudelike en visuele materiaal nie en die verbande wat wel getrek kan word, berus op veralgemenings en clichès (Van Dijk 1987). Die datastel bestaan uitsluitlik uit foto’s, waarvan die meerderheid *attention grabbing* (Brandt & Carstens 2005) is, aangesien dit karikatuuragtig, skokkend of verrassend is.

Die visuele materiaal in *Nieuw Nederlands* dien as ideologiese instrument in die retoriek van die dominante etniese groep (wit Nederlanders) deurdat verskille wat op waardegeleide dimensies berus (Haslam *et al.* 2003), beklemtoon word. Die drie temas wat op induktiewe wyse uit die data gekristalliseer het, steun swaar op die meganisme van implisiete stereotipering, aangesien nie al die feite aangaande die buitengroep gegee word nie, die buitengroep se bydrae verklein word (geen voorstellingsruimte word byvoorbeeld aan nie-wit skrywers afgestaan nie) en negatiewe, eerder as positiewe feite aangaande die buitengroep waarneembaar is (Kirkness 1997; Roberts-Schweitzer 2006). ‘n Sintese van die temas word nou gegee:

1. **Die konstruksie van binêre opposisies.** Wit Nederlanders word positief uitgebeeld deur as akteurs (‘agente’) op te tree, terwyl nie-Westerlinge as

'pasiënte', wat deur Westerlinge gehelp word, uitgebeeld word. Sogenaamde 'agentweglating' (Huckin 2004) kom dikwels voor wanneer simpatie by die kyker gewek word, sonder dat daar 'n 'agent' is wat vir die 'toestand' in die foto verantwoordelikheid neem. Gevolglik word die omstandighede in die land waar die foto's geneem is, as die 'agent' geïmpliseer. Dit het tot gevolg dat 'Westers' as dinamies en 'nie-Westers' as staties (Sim & Van Loon 2002) uitgebeeld word.

2. **Identifiseerbaarheid van alle leerders met die foto's.** '*Allochtonen*' word nie geleentheid tot identifisering met die visuele materiaal in die handboekreeks gebied nie, aangesien daar weinig multi-perspektiwiteit en alledaagse uitbeeldings van '*allochtonen*' (Sierens 2007) voorkom. Op enkele uitsonderings na, (die voorblad van die reeks deurbreek byvoorbeeld die stereotipe van die wit, blonde Nederlanders), word diversiteit in die steekproef omseil en geïgnoreer.
3. **Die skep van 'n religieuse ander.** Wit Nederlanders word, in teenstelling met ander etniese groeperinge, nêrens religieus uitgebeeld nie. Waarde-gelaaide verskille (Rice 2005) ten opsigte van godsdiens en rituele versterk die kulturele kategorieë in die Westerse, gesosialiseerde manier van dink (Baldwin *et al.* 2004).

Die fokusgroeplede het bevind dat die uitbeeldings subjektief en bevooroordeel is, dat ander wêrelddele as agterlik en '*kansarm*' voorgestel word (byvoorbeeld visuele voorstellings 4.10-4.12), en dat multi-kulturele foto's wat wel voorkom, die wêreld daarbuite, eerder as Nederland voorstel. Daar is dikwels geen verband tussen die foto's en die leesstukke waarin dit voorkom nie en indien daar wel 'n verband blyk te wees, lewer dit paternalistiese kommentaar, byvoorbeeld visuele voorstelling 4.10 wat binne 'n leesstuk oor oorbevolking in China voorkom, en wat dus suggereer dat (ook) Afrika geboortebepelingsprobleme het.

Dit blyk dat retoriese middele om die vreemdheid van die ander te bevestig, sedert die Nederlandse KDA-spesialis Teun van Dijk (1987 en 1993) se ondersoek na Nederlandse handboeke, nie veel verander het nie. Die analise bevestig dat tekens van wat Van Dijk die 'gepolariseerde model' noem, in die datastel gevind is.

6.2.1 *MARKANT*

Die tweede kritiese subvraag word nou aangespreek:

*In watter mate kom kultuurstereotipering in die visuele materiaal van
Vlaamse taalhandboeke voor?*

Alhoewel daar ook in hierdie datastel 'n dinamiese Weste teenoor 'n statiese nie-Weste (Wekker 2003) gekonstrueer word, is daar groter balans in die konstruksie van 'ons' en 'hulle' as by die Nederlandse datastel. Selfrefleksie as vaardigheid word deur die visuele materiaal sowel as die opdragte wat daarmee saamgaan, ontwikkel. Die binnegroep se vooroordele word in die visuele materiaal aangespreek, onder andere deur kunswerke wat intertekstueel op sosiale kwessies kommentaar lewer. Deurdagte en stereotipering-deurbrekende visuele aanbiedings kom in die algemeen voor.

Sierens (2007) waarsku teen die uitbeelding van diversiteit as 'n 'verskynsel', eerder as deel van die normale, alledaagse werklikheid. Ses-en-dertig van die 46 semantiese episodes van die datastel kom in 'n hoofstuk wat oor diversiteit as verskynsel handel, voor. Die fokusgroepbespreking bevestig hoe hierdie werkswyse Vlaamse normdenke openbaar. Daar word vir en deur wit Vlaminge 'n wêreld gekonstrueer waarin daar vir ander etniese groeperinge weinig identifikasie moontlikheid bestaan. Diversiteit word as 'n probleem bespreek en die 'gevaar' (veral die Moslemgeloof), kry deur die metonimia van ekstremistiese voorbeelde veralgemeningswaarde. Die volgende temas is in die datastel geïdentifiseer:

1. **Nie-Westerlinge uitgebeeld as deel van die (Westerse) wêreld.** 'n Sterk internasionale element (modefoto's, advertensies en skilderye) skep die indruk dat diversiteit normaal is (Sierens 2007).
2. **'Ons' en 'hulle' saam in Vlaandere geprojekteer.** Bogenoemde beeld van 'n gelukkige, moderne en normale, diverse wêreld kom nie in uitbeeldings in Vlaandere voor nie. Slegs vyf multi-kulturele foto's uit die hele datastel blyk onteenseglik in Vlaandere geneem te wees.
3. **Positiewe uitbeelding van nie-Westerlinge.** In beide die bronneboek en die opdragboek word soms aan die emosies van mense van ander rasse erkenning gegee.

Soms word humor kundig aangewend om stereotipes te deurbreek en te neutraliseer. Skrywers van diverse afkoms word suksesvol, modern en Westers-aanvaarbaar uitgebeeld. Daar is eerlikheid in die uitbeeldings, soos byvoorbeeld blyk uit 'n berig oor een van die skrywers wat teen die feit dat sy herkoms belangriker as sy skryfwerk is, rebelleer.

4. **Negatiewe uitbeelding van nie-Westerlinge.** Die skrywers word egter as helde wat hul heil in die Weste gevind het, uitgebeeld. Hulle word fokaliseerders wat verslag lewer van die 'verskriklike dinge' wat in nie-Westerse lande gebeur. Stigmatisering word in diens van kulturele vooroordeel aangewend, ook in skokkende gewelfoto's wat oor die hele datastel versprei is. Vreemde, nie-Westerse rituele en tradisies suggereer 'n element van onveranderlikheid (Blommaert 1997; Lutz & Collins 1993) by ander etniese groepe. Humor word soms minder oordeelkundig aangewend, byvoorbeeld visuele voorstellings 4.14 en 5.30 wat op clichès berus, wat deur immigranteleerders as vernederend beskou kan word.

Die bogenoemde temas getuig enersyds van kundige leeraktiwiteite waardeur outomatiese stereotipering teëgewerk word, maar andersyds openbaar die afwesigheid van normale en outentieke uitbeeldings van diversiteit in Vlaandere dat implisiete stereotipering wel sistematies oor die datastel voorkom.

6.2.3 *AFRIKAANS ONS TAAL (AOT)*

Die kritiese vraag ten opsigte van die Afrikaanse datastel word nou aangespreek:

In watter mate kom kultuurstereotipering in die visuele materiaal van Afrikaanse taalhandboeke voor?

Van Du Preez (1983) se bevindinge dat handboeke op wit superioriteit berus (par. 2.2.3.4), is in hierdie datastel geen sprake nie. Die kru stereotiperings tydens apartheid het heeltemal verdwyn. Die nuwe naam van die reeks (aanvanklik was dit *Afrikaans my taal*), suggereer reeds inklusiwiteit. Kennis wat deur illustratiewe materiaal aan die leerder oorgedra word, is doelbewus gekonstrueer om onewe sosiale magsverhoudinge te neutraliseer.

Anders as in die Nederlandstalige datastelle, is feitlik alle foto's in die datastel in Suid-Afrika geneem en kom baie meer illustrasies as foto's voor. Daar is in die fokusgroepbespreking konsensus bereik dat die sogenaamde *butterscotch*-tegniek (Engelbrecht 2008), wat sistematies oor die datastel gebruik word, daarin slaag om kleursensitiwiteit te verdoesel. Die opdragte wat die visuele materiaal kontekstualiseer, is sonder uitsondering stereotiperingsdeurbrekend. Verder word Afrikaans as witmanstaal sodanig gedemitologiseer (Harvey 2000) dat geen tekens van taalstereotiperings gevind kon word nie. Die volgende temas het uit die datastel gekristalliseer:

1. **Pogings om aan alle leerders identifikasiemoontlikhede te bied.** Die datastel bied op 'n berekende wyse voorstellingsruimte aan die voorheen gemarginaliseerde Afrikaanse gemeenskap. Die datastel stel diversiteit as 'n normale, alledaagse verskynsel voor. 'Ons' is Suid-Afrikaners; 'hulle' is die voorheen benadeeldes. 'n Nuwe 'ons' as 'alle Suid-Afrikaners' word gekonstrueer deur op ooreenkomste eerder as verskille (Sierens 2007) tussen diverse Suid-Afrikaners te fokus. Doelbewuste verteenwoordiging van voorheen gemarginaliseerde groepe kom deur die naamgewing van karakters voor. Die visuele materiaal, sowel as die opdragte gaan empaties met mense van verskillende rasse se emosies om (Dunbar *et al.* 2000; Leyens *et al.* 2000).
2. **Pogings tot taalinsluiting.** Die taalstereotiperings en -stigmatiserings van die verlede (Wyngaard 2007) word heeltemal deurbreek. In beide die letterkundige tekste en die illustrasies, word herkenning- en identifikasiemoontlikheid deur outentieke voorbeelde van byvoorbeeld Griekwataal, Kaaps en Noord-Kaaps gegee.
3. **Pogings tot nasiebou.** Die verlede, hede en toekoms word deurgaans aan nasiebou verbind. Daar is geen ignorering of omseiling van sensitiewe kwessies nie. In vier semantiese episodes word die impak van die apartheidsverlede direk aangespreek. Die huidige probleme waarvoor die land te staan kom, soos die impak van MIV&VIGS, infrastruktuurprobleme soos die verskaffing van elektrisiteit en harmoniese saambestaan tussen mense van verskillende identiteite, word sonder kulturele stereotiperings aangespreek. Inskerpings van positiewe, nuwe en bindende waardes (Jordaan 2004), is 'n belangrike tendens in die datastel.

Die Suid-Afrikaanse fokusgroep het in die algemeen die visuele materiaal as stereotiperingsdeurbrekend beskou, alhoewel daar duidelike verskille was in die wyse waarop wit en swart fokusgroeplede se sienings geartikuleer is. Perspektiefverskille tussen wit en swart word egter doelbewus in die handboeke verwyg en geïdealiseerde rolmodelle (“*cardboard cut-out characters*” (Cohen 1991:57)), word aan leerders voorgedra. Die diversiteitsdiskoers in *AOT* word gekenmerk deur 'n aanslag van politiek-korrekte voorstellings wat as 'n model dien vir hoe die ideale diversiteitsgemeenskap daar behoort uit te sien.

6.2.4 VERGELYKING VAN *NN*, *MARKANT* EN *AOT*

Die bevindinge met betrekking tot die vierde kritiese subvraag word nou bespreek:

*Hoe vergelyk die visuele voorstellings van die drie Duitse tale
ten opsigte van kultuurstereotipering?*

Een van die verwagtinge ten opsigte van die uitkoms van hierdie studie was dat 'n duidelike vergelyking tussen die Vlaamse, Nederlandse en Afrikaanse datastelle getref sou kon word. Weens die verskil waarop diversiteit op twee verskillende kontinente manifesteer, het hierdie studie tot die slotsom gekom dat die vergelyking tussen handboeke van Suid-Afrika en die Nederlande beswaarlik ‘appels is wat met appels vergelyk kan word’. Afgesien van die feit dat die tegnologiese aard, die moeilikheidsgraad en die verskillende kurrikula die vergelyking kompliseer, is daar ook nog die feit dat die impak van apartheid en die gevolge daarvan op Afrikaans as skoolvak, 'n vergelyking met Nederlands en Vlaams moeilik maak. In die eerste plek werk die Nederlandstalige lande met etniese minderhede, terwyl dit in Suid-Afrika oor die verteenwoordiging van die etniese meerderheid gaan. Höpken (2006) se bewering dat Suid-Afrika as post-konflik land doelbewus diversiteitskwessies vermy, ter wille van die vestiging van demokratiese waardes, blyk juis te wees.

Wat die vergelyking verder kompliseer, is dat *AOT* in opdrag van die uitgewer doelbewus met die oog op inklusiwiteit (her)skrif is. 'n Bruin skrywer (slegs die tweede nie-wit skrywer van 'n Afrikaanse taalhandboekreeks) is in die outeurspan ingesluit. Die bevindinge van die tematiese analise bevestig dat visuele tekste in die Afrikaanse datastel stereotiperingsdeurbrekend is, alhoewel Suid-Afrika deur positiewe stereotipering as die mees onproblematiese staat waarin ras geen rol speel nie (Montgomery 2005), gekonstrueer word.

In teenstelling hiermee, kom daar in die Nederlandstalige data veel meer teenstrydige kodes voor, byvoorbeeld menslik/dierlik, beskaaf/primitief, ontwikkel/onontwikkel, religieus/nie-religieus. Personifikasie en die inboeseming van vrees is enkele ‘oorredende tegnieke’ (Greaney 2004) wat in die Nederlandstalige steekproef aangewend word om te stigmatiseer. Geselekteerde detail oor byvoorbeeld die vrouebesnydenis in Ethiopië in *Markant* weer, regverdig vooroordeel teen alle Moslems en die voorstellings van Ayatollah Khoemeini en Salman Rushdie, bevestig ekstremistiese beeldvorming van alle Moslems, wat outomaties stereotipering aktiveer.

In hoofstuk 1 was die aanname van hierdie studie dat daar op grond van taalverwantskap ‘n natuurlike vergelykingbasis tussen die drie Dietse tale bestaan. Die bevindinge dui aan dat die ooreenkoms in werklikheid bloot ‘n ‘toevallige taalverwantskap’ (par. 1.6) is, en dat so min soos wat Australiese, Amerikaanse en Britse (Engelse) handboeke met mekaar iets in gemeen het, hierdie drie gemeenskappe ‘n kousale verband ten opsigte van kulturele stereotipering vertoon. Vervolgens word die bevindinge wat deur die hoofnavorsingsvraag beantwoord is, bespreek.

6.2.5 DIE HOOFNAVORSINGSVRAAG

Die vier kritiese subvrae kan metafories beskou word as vier legkaartstukke wat gesamentlik die hoofnavorsingsvraag, wat vervolgens herhaal word, aanspreek:

In watter mate versterk of deurbreek die visuele materiaal in taalhandboeke van verwante gemeenskappe bestaande kultuurstereotipering?

Die beantwoording van die kritiese subvrae bevestig dat kulturele stereotipering in ‘n mindere of meerdere mate wel in die Nederlandstalige datastelle versterk word, terwyl daar in die Afrikaanse datastel slegs voorbeelde van stereotiperingdeurbreking gevind kan word. Die inspelings van die historiese en sosiaal-politieke werklikhede op die steekproef, kan nie geïgnoreer word nie. Op grond van die morele en politieke druk deur handboekvoorskryfkomitees in Suid-Afrika en die eise van die ontwikkeling van ‘n sigbare ‘nuwe SA’ is daar doelbewuste, hoewel soms kosmetiese pogings aangewend om enige vorm van stereotipering uit handboeke te weer. In Nederland en Vlaandere weer, is die proses van naamgewing deur historiese prosesse beïnvloed en word terme soos ‘*buitelanders*’, ‘*migrante*’ en ‘*anderstaliges*’, wat mense dadelik in verskillende groepe verdeel, gebruik. Verder is die

weglating van anders-as-Westerse eiename in die handboeke, een van die struikelblokke in die identifikasie van ‘allochtone’ leerders met die handboeke.

Stereotipering kom dikwels ooreen met wat mense natuurlik en normaal vind. Daar is spesifiek vasgestel dat die meganismes van vermyding of omseiling herhaaldelik in diens van normdenke gebruik word. Verskeie skrywers na wie daar in hoofstuk 2 verwys word, toon hoe die meerduidigheid van ‘onskuldige’ interpretasies die belange van die heersende groep bevorder. In *Markant* en in *Nieuw Nederlands* word die ‘ander’ dikwels as problematies uitgebeeld. *Markant* bespreek selfs die ‘grense’ van multi-kulturaliteit in ‘n afsonderlike hoofstuk, terwyl *Nieuw Nederlands* die spanning tussen dit wat ‘n mens verwag om in die foto’s te sien en dit wat jy wel sien (Baldwin *et al.* 2003), gebruik om clichès te bevestig. In die Afrikaanse datastel neem vermyding heeltemal ‘n ander vorm aan: die hedendaagse werklikheid word deur die konstruering van ‘n kleurlose Utopia ‘ontken’.

Fokusgroepbesprekings het in al drie gevalle toegang gegee tot “*wider ideologies at work in a society*” (Rose 2001: 43), en veral in Vlaandere en SA, is sosiale diskrepancies en subtiële fasette van normdenke aangedui, wat onderliggend aan stereotiperingsmeganismes is. So byvoorbeeld, word in die Afrikaanse fokusgroepbespreking van ‘n ‘gewone’ Afrikaanse kind gepraat (wanneer ‘n wit Afrikaanse kind bedoel word) en in Vlaandere word die feit dat Moslems as ‘verskynsel’ eerder as ‘n normale deel van die samelewing bespreek word, uitgewys.

6.3 DIE IMPLIKASIES VAN HIERDIE STUDIE

▪ Opvoedkundige sienswyses

Handboeke alleen bepaal nie die aard van ‘n gemeenskap se onderwysstelsel nie. Alhoewel daar dus nie ‘n direkte kousale verband tussen die bevindinge van hierdie studie en die sosiaal-politieke situasie in Nederland, Vlaandere en Suid-Afrika getrek kan word nie, kan die bevindinge wel vir opvoedkundige sienswyses aangaande kulturele voorstellings van waarde wees. Alhoewel die bevindinge met betrekking tot gevallestudies nie veralgemeningswaarde het nie, behoort dit wel ‘n impak op die beleid van handboekuitgewers en skrywers te hê. Die studie belig die deurslaggewende rol van handboeke in die formele en informele kurrikulum. Opvoedkundige beleidmakers behoort kennis te neem van die nuutste navorsingsperspektiewe ten opsigte van diversiteit.

▪ **Uitgewersbedryf**

Die studie plaas die uitdaging van hegemoniese perspektiewe in 'n nuwe lig deur die uitwys van die normdenke in die drie tersaaklike gemeenskappe. Hierdeur word die begrip van kulturele stereotipering verruim. Die afwesigheid van geykte, overte stereotiperings kan soms by outeurs en uitgewers valse gerustheid in die hand werk. Hierdie ondersoek noop die belanghebbendes in die handboekbedryf om verteenwoordiging van die 'ander' deur 'n nuwe bril te beskou, wat uiteindelik tot die voordeel van hul kliëntebasis as geheel kan wees.

▪ **Onderwysersopleiding**

Tersiêre inrigtings wat met onderwysersopleiding gemoeid is, behoort die konstruktiewe rol wat handboeke in sosiaal-politiese kontekste speel, te verreken.

6.4 STERK PUNTE EN BEPERKINGS VAN DIE STUDIE

6.4.1 STERK PUNTE

1. Die studie dra tot die kennisbasis oor stereotipering, handboeke en visuele voorstellingspraktyke by.
2. Die kwalitatiewe en interpretatiewe aard van die studie verleen diepte en dimensie aan die data, wat verder strek as die bepaling van frekwensies van proporsionele verteenwoordiging.
3. Volgens Hüberman en Miles (1994: 8) is dit nie vir navorsers moontlik om hul los te maak van 'n studie wat deur hul opvattinge en oortuigings beïnvloed word nie. Hammersley en Atkinson (1983:191, eie vertaling) voer aan dat “data op sigself nie geldig of ongeldig is nie, maar dat dit eerder die afleidings wat daaruit gemaak word, is wat geldig of ongeldig is.” Die afleidings van hierdie studie is aan die hand van universele en wetenskaplike KDA-beginsels en -strategieë gemaak, en is daarom steeds empiries en gekontroleerd.
4. Die literatuurstudie is 'n verdere sterk punt van hierdie studie omdat dit bygedra het tot die objektiewe interpretasie van die data-analise. Die bevindinge is konsekwent ten opsigte van wat die literatuurstudie aantoon.
5. Die feit dat ek in 2004 en 2007 vir 'n tydperk van drie maande in België en Nederland navorsing gedoen het, het my waarneming van *outsider*-status na *insider*/*outsider*-status verander.

6.4.2 BEPERKINGE

Daar word nou verantwoording gegee ten opsigte van faktore wat noodwendig beperkend op die studie ingewerk het:

1. Die feit dat ek 'n *insider*-perspektief ten opsigte van die Afrikaanse handboeke het en (hoogstens) 'n *insider/outsider*-perspektief ten opsigte van die Nederlandse en Vlaamse handboeke, is 'n onoorkomelike leemte in hierdie studie. My identiteit as wit, Afrikaanssprekende vrou, is noodwendig beperkend. In die studie is die navorsingsveld met 'n individuele agtergrond van ervarings, voorkeure en houdings betree. My Afrikaanse agtergrond en kultuur het ook tot gevolg dat ek nie genoegsaam bekend was met die deelnemers in Vlaandere en Nederland se moedertaal en lewensomstandighede nie. Subjektiviteit, misverstande of onbegrip ten opsigte van sekere fasette van die data-analise was gedurende die uitvoer van hierdie studie 'n uitdaging. Ek is bewus daarvan dat ek waarnemereensydigheid nooit heeltemal kon uitskakel nie, maar ek het dit na die beste van my vermoë bestuur deur doelbewus gedurende my verblyf in die Lae Lande te poog om sover as moontlik in die Nederlandse en Vlaamse gemeenskappe *insider*-skap te verwerf. Op die keper beskou, meen ek egter ook dat die bewuswees van subjektiviteit 'n bate kon wees, omdat ek van buite af 'anders' gekyk het en dit my die geleentheid tot dieper verstaan en insig ten opsigte van die verskynsel gebied het.
2. Die feit dat ek tydens my besoeke aan die Lae Lande in Vlaandere woonagtig was en Nederland slegs per geleentheid besoek het, beïnvloed ook hierdie vergelykingsbasis. Ek was in 'n groter mate bewus van die konteks in Vlaandere as in Nederland, omdat ek daagliks blootgestel was aan die media in Vlaandere en uiteraard met meer persone daar in kontak gekom het. Dit verklaar ook die verskil in grootte van die fokusgroepe in Vlaandere en Nederland.
3. Die studie is beperk tot gevallestudies per gemeenskap en het daarom nie veralgemeningswaarde nie.
4. Die feit dat leerders (in die besonder nie-wit leerders) en onderwysers wat met die handboeke werk, nie in die studie betrek is nie, is 'n leemte.

5. Die fokusgroepbesprekings het aan die data diepte en dimensie verleen. In Nederland egter, het die samestelling van die fokusgroep nie soos beplan gerealiseer nie. Drie van die beoogde fokusgroeplede het hulle op die nippertjie onttrek. Die bevindinge van die fokusgroeplede in Nederland is gevolglik daardeur beperk.
6. Ten spyte van die grammatikale ooreenkomste tussen die Dietse tale, is daar ook in Vlaams en Nederlands nuanses wat ek as Afrikaanssprekende moontlik nie korrek geïnterpreteer het nie, ten spyte van die pogings (sien hoofstuk 1) wat ek aangewend het om die probleem te ondervang.
7. Oningeligte kodering van die tekste, op grond van die feit dat ek nie ten volle op hoogte met die diversiteitsituasie in Nederland en Vlaandere was nie, kon moontlik beperkend op die analise ingewerk het.

6.5 AANBEVELINGS

Die aanbevelings op grond van hierdie studie is dat:

1. die SDL-rigtingwysers (Sierens 2007) internasionaal deur uitgewers aangewend behoort te word as minimum kwaliteitskriteria ten opsigte van diversiteit;
2. daar meer aandag gegee behoort te word aan die opleiding van skrywers wat relevant en inklusief skryf;
3. handboeke nie op kosmetiese wyse ‘aangepas’ behoort te word nie, maar eerder nuut oorgeskryf behoort te word;
4. dit deel van die uitgewerbeleid gemaak behoort te word dat meer ‘*ander*’ skrywers gewerf word, wat die proses ‘van binne af’ kan transformeer;
5. daar in die aanpassing van die handboeke nie ‘vasgesteek’ behoort te word by die “*changing of white heroes for black heroes*” (Jansen 1989:220) nie; asook dat
6. die herontdekte taalverwantskap ten opsigte van musiek en ander geestesgoedere tussen die drie Dietse tale na die beëindiging van apartheid, ook in pogings tot samewerking ten opsigte van handboekwerkswyse, -standaard en -kriteria behoort te manifesteer.

Soos uit hierdie studie se bevindinge blyk, kan die drie verwante gemeenskappe veel van mekaar leer. Daarom word voorgestel dat daar in die algemeen groter samewerking ten opsigte van handboeke sal wees.

6.6 VOORGESTELDE VERDERE NAVORSING

Voortspruitend uit die bevindinge van die studie, word moontlike verdere ondersoek binne dieselfde veld voorgestel:

1. Verskillende kulturele kontekste vereis verskillende konstruksies van kennis, waardes en voorstellingspraktyke (Blommaert 2005). Vergelykende studies tussen taalhandboeke wat naastenby dieselfde makrokontekste het (byvoorbeeld Afrikaanse en Engelse handboeke in Suid-Afrika of Vlaamse en Duitse handboeke in Europa), behoort tot die kennisbasis van voorstellingspraktyke in handboeke 'n definitiewe bydrae te lewer.
2. In Suid-Afrika waar ongeveer twee derdes van die leerders geen handboeke het nie (*Radio Sonder Grense*-nuus 2007), is navorsing oor die moontlike vervanging van handboeke deur andersoortige hulpmiddele in die klaskamerkonteks tydig en noodsaaklik.
3. Navorsing waarin die invloed van ander psigologiese meganismes (soos die media) op die konstruksie of wettiging van stereotipes in handboeke gemeet word, is noodsaaklik om die tipiese stereotipes binne elke gemeenskap te identifiseer en te herken.
4. Hierdie studie het op 'n terloopse manier kennis geneem van die ander sleutelemente in die kommunikasiesituasie omdat op die uiteindelijke produk, naamlik die handboek, gekonsentreer is. Moontlike verdere navorsing oor die intensies en opleiding van outeurs, die verwagtinge van die teikengroep sowel as uitgewerspraktyke kan insiggewend wees in die ontologie van hierdie komplekse en verweefde verspreidingsketting.
5. Aangesien hierdie studie nie leerderpersepsie ondersoek het nie, word voorgestel dat toekomstige navorsing moontlik hierop kan fokus, aangesien daar tans in die literatuurstudie ten opsigte hiervan 'n leemte voorkom.

Hierdie studie se bydrae lê in die manifestering van kultuurstereotipering in spraakverwante gemeenskappe. Verdere ondersoek, soos bo vermeld, kan die kennisbasis aangaande handboeke en stereotipering verryk en uitbrei.

6.7 SLOTSOM

Die studie het gepoog om die navorsingsvraag so volledig as moontlik te beantwoord. Kusendila (2003:10) beweer dat voorstellingspraktyke in handboeke in essensie neerkom op “*who we are and who we are not when we talk about us.*” Hierdie studie gaan egter van die verdere aanname uit dat die konstruksie van ‘ons’ noodwendig ook die konstruksie van ‘hulle’ tot gevolg het. Die meganismes onderliggend aan beide hierdie konstruksies is in Nederlandse, Vlaamse en Afrikaanse handboeke ondersoek om te bepaal in watter mate die visuele materiaal bydra tot die bevestiging of deurbreking van kulturele stereotipes. Die hoop word uitgespreek dat hierdie studie daartoe sal bydra om diversiteit in die toekoms nie langer ‘n onderwerp, maar eerder ‘n vertrekpunt van die onderwys in Nederland, Vlaandere en Suid-Afrika te maak.

---oOo---